

Vloga medijskih podob alergij v spreminjanju odnosa do zdravja

Blaž Bajič in Jernej Rejc

Cvetni prah, živalska dlaka, oreščki, sonce in cela množica drugih stvari pri mnogih ljudeh vzbujajo nezaželene in neprijetne asociacije. Naštetega se izogibajo ljudje, ki trpijo za katero od mnogih alergij, ki niso le zelo razširjene, pač pa so čedalje bolj pogoste, če verjamemo Svetovni zdravstveni organizaciji. Razlaga, ki bi jo prejeli od alergika, bi se verjetno glasila: »Moje telo ne prenaša te snovi. Veš, alergičen sem.« Od tistih, ki so le nadležne, pa do tistih, ki so lahko usodne, so alergije neločljivo povezane s fiziologijo človeškega telesa. Zakaj bi se torej kulturni antropologi in antropologinje ukvarjali s temo, ki tako neposredno in očitno sodi v pristojnost medicine ali biologije?

Četudi kulturno antropologijo strogo ločujemo od sestrške biološke antropologije, lahko (kulturni) antropologi in antropologinje ter humanisti nasploh povemo marsikaj o medicinskih konceptualizacijah bolezni in dojemanju bolezenskih stanj različnih družbenih skupin, posameznikov in posameznic. Slednje seveda pomeni, da nas zanimajo zdravstveni sistemi različnih družb, v katerih se za lajšanje težav različnih obolenj poslužujejo različnih tehnik, ki segajo od mikroskopskih operacij živcev do magičnih zaklinjanj. Ob neizpodbitnem dejstvu, da človekova fiziologija in anatomija ob povezavi z okoljem igra ta pomembno vlogo pri nastanku bolezni, pa je vse, kar je z njo povezano, stvar kulture. Nobena bolezen ni vrednostno nevtralna; vse posegajo v družbeni svet, le nekatere ostanejo (na prvi pogled) neopažene. Da so bolezni nabite s simbolnimi pomeni, morda najbolje prikazuje primer virusa HIV in z njim povezanega AIDS-a. Dolgo s(m)o ga/ju povezovali le s moškimi, ki imajo spolne odnose z moškimi, ki smo jih zato stigmatizirali in izključevali iz družbe. Zaradi alergije (verjetno?) nikogar niso izrinili na rob družbe, vendar semiotika alergijskih obolenj v svoji etnografski raznolikosti ni nič manj bogata in je kot taka, kar je pred nama ugotavljala že medicinska antropologinja Jana Šimenc, primerna tudi za antropološko razi-

skavo. Na primeru medijskega diskurza o alergijah poskuša pokazati morda najbolj vsakdanjo in zato razmeroma neopazno dimenzijo spreminjanja zdravstvene politike. Pomembno mesto, ki ga biomedicina zaseda v zahodnem svetu, je med drugim razvidno v medijskih objavah o alergijskih obolenjih. Na medijsko pisanje o alergijah se osredotočava, ker meniva, da pomembno vpliva na videnja in občutenja dotične bolezni ter ravnanje (potencialno) obolelih. Črpala sva iz pisanja dveh od najbolj obiskanih spletnih portalov v Sloveniji (www.rtv slo.si, www.24ur.com). Medmrežje namreč predstavlja vse pomembnejše področje poročanja in informiranja o zdravju in bolezni ter kot tako spada v domeno t. i. telemedicine.

Da pa bi bralec oziroma bralka lažje razumela, zakaj ima biomedicina primat med medicinama, sva, kolikor je bilo mogoče strnjeno in posledično mogoče pomanjkljivo, opisala način prihoda biomedicine na oblast ter njeno gledanje na alergijo v zadnjih 150 letih.

Družbena konstrukcija zdravja in bolezni

O zdravju in bolezni ne moremo razmišljati kot o nevtralnih, objektivnih in stabilnih kategorijah, ampak ju moramo razumeti kot konstrukt, ki se nenehno spreminja in preoblikuje na podlagi znanstvenih dognanj, družbeno-ekonomskih in kulturnih okoliščin. To seveda ne pomeni, da fizična izkušnja realnosti (kot je na primer bolečina) ne obstaja, poudariti pa je treba njeno družbeno in kulturno umeščenost. Zdravje in bolezen sta vselej začasen rezultat odnosa med telesnimi procesi in kulturnimi kategorijami, s katerimi poskušajo ljudje osmisliti bolezni. Do nedavnega so bolezen in zdravje opredeljevali kot stanji. V moderni dobi se je človek pri mišljenju svojega telesa, zdravja in bolezni gibal v ekstremih, bil je pač zdrav ali bolan. Danes beseda zdravje pomeni veliko več kot samo odsotnost bolezni. Zdravje je koncipirano kot nedosegljiva norma: nikoli nisi dovolj zdrav, da ne bi mogel biti še bolj zdrav, oziroma nikoli nisi dovolj zdrav, da ne bi mogel zboleti. Ideal zdravja implicira nenehno prizadevanje, skrb za telo in duha. Gibljemo se torej v kontinuumu razlik, kjer zdravje in bolezen nista več polar-

ni nasprotji, saj imamo določeno le eno skrajnost (bolezen in smrt), na drugi strani pa zremo v neskončnost (ideal zdravja). Biomedicinsko znanje je kompleksno, natančno in preverljivo, a ga množični mediji, ki so podvrženi različnim omejitvam, in vsakodnevna komunikacija poenostavljajo ter mu občasno podeljujejo preveliko avtoriteto. Biomedicina, ne le njeni praktiki, pa ni objektivna¹ in nezmotljiva ter ne more (niti ne poskuša) odgovoriti na nekatera vprašanja. Popularne predstave o boleznih se spreminjajo v odnosu do biomedicine in ji občasno tudi nasprotujejo, a ljudem omogočajo opomenjanje bolezni ter lažje spopadanje z njimi.

V množičnih medijih se je oblikoval tudi specifičen diskurz o alergijah. Francoski filozof Michel Foucault je trdil, da diskurz prenaša neko znanje in predpisuje, kako se o določeni temi govori in razmišlja, kako deluje, ter nazadnje določa, kakšen govor je družbeno sprejet in kakšen ne. Vse naštetu mu uspeva, ker mu obstoj in izvajanje omogoča instanca oblasti – diskurz pa s svojimi učinki povratno potrjuje to oblast.

Biomedicina nikoli v zgodovini ni bila edina možna oblika zdravljenja, delovala je vzporedno z drugimi načini zdravljenja, z njimi tekmovala ali pa se prekrivala glede terapije. Prevlado si je zagotovila šele v začetku prejšnjega stoletja. Ameriški antropolog Donald Joralemon poudarja, da si biomedicina vodilnega mesta ni priborila zgolj s svojimi tehničnimi preboji in uspehi pri zdravljenju nekaterih bolezni ter omejevanju epidemij ali z znanstveno držo, ki se je naslanjala na kartezijanski dualizem, ampak tudi s svojo vlogo v kolonializmu, kapitalizmu in seveda politično navezavo na nacionalno državo.

V različnih zgodovinskih, kulturnih in političnih kontekstih je biomedicina ustvarjala in potrjevala različne zbirke simptomov, ki so šele s tem postali priznana bolezen. Te pa so vselej prežete s kulturnimi pomeni in vrednostnimi sodbami. To vsekakor velja tudi za raznovrstne biološke reakcije telesa, ki jih danes poznamo pod skupno oznako alergije in ki kot take obstajajo le nekaj več kot stoletje. Da so bila delovanja človeškega organizma, ki jih danes razumemo kot alergijska, poznana in obrav-

navana v preteklih obdobjih ter na različnih območjih sveta, nam pričajo zapisi iz starega Egipta in Grčije pa tudi raznolike prakse tradicionalnih medicin. Termin alergija je leta 1906 iz grških besed *allos* (drug) in *ergon* (aktivnost) skoval avstrijski pediater Clement von Piquet, ki je s svojo skovanko označil tako človeku koristne kot tudi škodljive pojave – reakcije na imunogeno snov.

Jana Šimenc piše, da je seneni nahod, ki je kmalu postal prototip alergij, vse do 19. stoletja veljal za aristokratsko bolezen, kot jo je v drugi polovici 19. stoletja slikovito poimenoval britanski zdravnik Brackley. Bolniki s senenim nahodom so veljali za občutljive, povezovali so jih z izobraženostjo, življenjskim slogom višjih slojev in meščanskim načinom življenja. Ideologija je seneni nahod povečevala in ga zaradi socialne in kulturne superiornosti tistih, ki so za njim 'trpeli', celo povzdignila v zaželeno modno stanje. Obolelim so priporočali potovanja v gorata ali obmorska območja, kar je pomembno prispevalo k nastanku zdraviliškega turizma in ekskluzivnih zdraviliških letovišč. Seveda za senenim nahodom niso obolevali le ljudje iz višjih slojev družbe. Vendar pa je bil odnos biomedicine do ljudi z nižjim socialno-ekonomskim statusom povsem drugačen. Če je taka oseba obiskala zdravnika, jo je ta navadno odslovil, misleč, da ima običajen prehlad. Vzroke za nastanek reakcij so večinoma povezovali z biološkimi dejavniki, nekateri pa so razloge za njihov nastanek iskali v človekovi duševnosti. Razumeli so jih kot psihološko netoleranco na čustvene dražljaje takratnega načina življenja.

V drugi polovici 20. stoletja, ko se je tudi vrednotenje bolezni že precej spremenilo, so postale popularne psihoanalitične razlage alergij. Helen F. Dunbar je alergije pri otrocih razlagala s pomanjkanjem materinske ljubezni. Danes so pozitivne predstave o alergijah in alergikih izginile. Trpeči za alergijami so pogosto razumljeni kot slabše prilagojeni okolju. Zanje so lahko nevarne povsem vsakdanje snovi, na primer določene vrste detergentov, živil (oreški, jagodičevje, mleko) ali naravni procesi (cvetenje rastlin). Tako alergije seveda ne veljajo več za

¹ Samo za ponazoritev: Leta 1966, ko je bila biomedicina na vrhuncu svoje diskurzivne moči in je že dolgo časa veljala za znanstveno in objektivno vedo, je ameriški zdravnik Robert Wilson v svoji uspešnici *Feminine Fever* zapisal, da so sindromi menopavze za ženske razpad pri živem telesu. Istega leta je psihiater David Rubens v *Everything You Always Wanted to Know about Sex* zapisal, da ženske po menopavzi niso več funkcionalne ženske in niso moški – menil je, da živijo v svojem svetu notranjega spola. Ta primera, ki nikakor nista osamljena, potrjujeta trditev Petra Sedgwicka, da so vse ideje bolezni in medicinske prakse zakoreninjene v kulturi.

aristokratske, niso povezane z omikanostjo ali izobrazbo, prej nasprotno. Danes alergije nekateri povezujejo s človekovim prekomernim poseganjem v okolje (pesticidi, hitra pridelava hrane, nezavarovano odlaganje nevarnih odpadkov), zaradi česar vse več ljudi oboleva za njimi.

Alergije v medijskih naracijah

Danes se moč biomedicine zaradi posegov drugih, nezdravstvenih institucij, na primer varuhov pravic, etičnih komisij, različnih ministrstev, pravnih služb, pa tudi zaradi kolonialnega madeža zmanjšuje. Vendar pa t. i. paradigma novega javnega zdravstva posameznikom med drugim nalaga večjo odgovornost za lastno zdravje, saj je njen poglavitni cilj preprečevanje bolezni, ne njihovo zdravljenje. Posledica tega je, pišeta Tanja Kamin in Mirjana Ule, rahljanje meja med zdravo in bolno osebo. Tovrstno (za)brisanje mej je prav gotovo najbolj očitno pri alergijah, mediji pa so pogosto tisti, ki diskurz novega javnega zdravstva prenašajo najširši javnosti. Medijske zgodbe z uporabo kvazi biomedicinskih izrazov (so)oblikujejo podobe

Njihovo nezavedanje tveganj oziroma pasivnost je kriva, da se jim je zgodilo, kar se jim je pač zgodilo. Zgodbe nam govorijo, kakšno delovanje posameznikov je neprimerno, celo nemoralno. Ponujajo pa tudi rešitev: aktiviraj se, poskrbi za svoje zdravje, saj nihče drug tega ne bo storil zate. Kot najboljša sredstva za doseganje zastavljenih ciljev predlagajo različna prehranska dopolnila, biološko pridelano prehrano, sredstva za osebno higieno, celo posebna ličila in podobno.

V prispevkih lahko izvemo, »kako ozdraviti alergijo na mačke« ali da je alergija ljudi prisilila v spremembo življenjskega stila, da ta ali ona snov »izzove alergijo«, povedo nam, kaj alergija počne, kje jo najdemo in da so alergije spremenile življenja bolnikov. Vprašanje, kaj alergija je, pa ostaja odprto, ali bolje, se ga sploh ne postavi, saj se predpostavlja, da to že vsi vemo. V besedilih o alergijah je koncept alergije objektiviziran in naturaliziran, vendar hitro opazimo, da pravzaprav ni definiran (oziroma je definiran izjemno redko in zelo ohlapno). Pomenško je prazen, ne nanaša se na nič določenega, a je kljub temu razumljiv, saj je prepuščen (pre)prosti zdravorazumski inter-

Danes beseda zdravje pomeni veliko več kot samo odsotnost bolezni.

Koncipirano je kot nedosegljiva norma: nikoli nisi dovolj zdrav, da ne bi mogel biti še bolj zdrav, oziroma nikoli nisi dovolj zdrav, da ne bi mogel zboleti.

bolezni. Hkrati obveščajo o zdravstvenih priporočilih in zapovedih, ki jih morajo posamezniki in posameznice spoštovati, s tem pa jih zdravstveno-potrošniško opismenjujejo. Zmožnost navigacije posameznikov med množico zdravstvenih opcij je nujna tako za njihovo osebno zdravstveno oskrbo kot tudi za vzpostavitev in kasnejše ohranjanje tržno naravnane neoliberalnega zdravstva.

V vseh obravnavanih primerih medijskih reprezentacij alergij je prisotna vsakdanja situacija ali dogodek, ki jo/ga posameznik ali posameznica doživi v nekem obdobju svojega življenja. Ljudje so prikazani kot pasivni, obkrožajo pa jih povsem vsakdanji predmeti, ki povzročijo izredne dogodke – alergično reakcijo – in tako postanejo nosilci potencialno smrtonosnih ali vsaj neprijetnih učinkov. Odziv organizma je navadno opisan kot spopad med dvema vojskama, napadalci in branitelji, kar po mnenju antropologinje Emily Martin prispeva k normalizaciji vojne. Zrcalna slika burnega notranjega dogajanja je pasivnost ljudi, ki alergij ne znajo ali nočejo preprečiti in so nekje bolj, nekje manj izrecno prikazani kot odgovorni za svojo nesrečo.

pretaciji. Alergija je v medijskih naracijah o teh zdravstvenih težavah ničti označevalec – simbol, ki pomeni samo samega sebe, a hkrati daje pomen vsemu in tako ustvarja notranjo koherentnost diskurza.

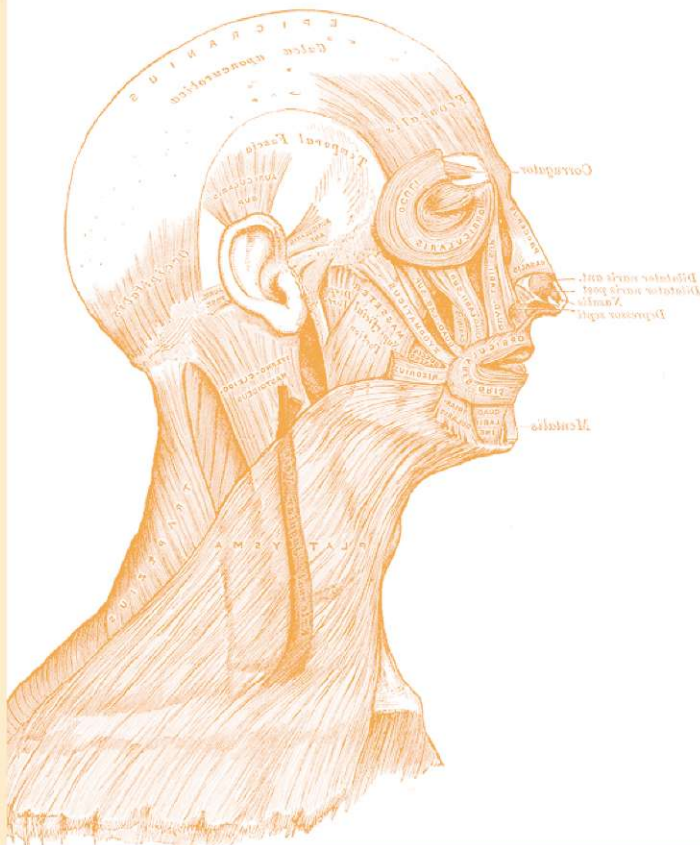
Na eni strani medijski diskurz o alergijah za alergije krivi sodobni način življenja in človekovo poseganje v naravo ter jih predstavlja kot okolje, v katerega je posameznik pahnjen in na katerega nima vpliva. O tem pričajo naslovi, kot so »Ko vas alergija zadane na dopustu«, »Zaradi dezodoranta je nehal dihati!« in »Hrana me lahko ubije!«. Skrajni primer, saj nevarnost prihaja neposredno iz ljubljene osebe, pa je zgodba Američanke, ki je alergična na možjevo semensko tekočino. Skepsa do neizbežnih elementov sodobnega sveta izraža opis Britanke, ki je alergična na »elektromagnetna polja, ki jih proizvajajo računalniki, mobilni telefoni, mikrovalovne pečice in celo nekateri modeli avtomobilov«, ali dekleta, ki je ob barvanju las doživelo močno reakcijo in skoraj oslepel.

Na drugi strani pa medijski diskurz o alergijah posamezniku nalaga samostojno spoprijemanje s prežičimi nevarnostmi in

Seneni nahod je vse do 19. stoletja veljal za aristokratsko bolezen. Bolniki so veljali za občutljive, povezovali so jih z izobraženostjo, življenjskim slogom višjih slojev in meščanskim načinom življenja. Ideologija je seneni nahod povečevala in ga zaradi socialne in kulturne superiornosti tistih, ki so za njim 'trpeli', celo povzdignila v zaželeno modno stanje.

reševanje zdravstvenih zapletov ter odgovornost za morebitne škodljive posledice nepoznavanja ali neupoštevanja predpisanih rešitev. V člankih lahko beremo o »britanskih znanstvenikih«, ki so odkrili »gensko zdravljenje za številne alergije«, ali da so »nemški znanstveniki ugotovili, da se barvilo trajne šminke vpije globoko v podkožne plasti in izzove alergijo«. Izvemo tudi, da so »grški znanstveniki odkrili, da uživanje sadja in zelenjave več kot osemkrat na teden, rib več kot trikrat na teden in stročnic več kot enkrat na teden dodatno varuje pred omenjenimi zdravstvenimi težavami [tj. alergijami]«. Izjemni »britanski znanstveniki so identificirali molekulo, za katero verjamejo, da bi lahko pomagala najti zdravilo za alergije na hrano«, »najnovejša evropska raziskava [pa] je pokazala, da sveže mleko zdravi [...] alergije«. Poleg tega naj bi bilo možno ozdraviti alergije na hišne ljubljence ali oreške. Poročajo o od-

kritju, da naj bi alergije preprečevalo že izogibanje uživanju oreščkov med nosečnostjo. Ob klasičnih »znano je« in »naj-novejša ugotovitev« v medijskih naracijah o alergijah pogosto nastopajo anonimni in abstraktni znanstveniki, navadno iz zahodnih držav, raziskovalci in njihove najnovejše raziskave ter inštituti z najnaprednejšo tehnologijo, s katero se je že rešilo ali pa bo v prihodnosti mogoče rešiti raznorazne zdravstvene težave. Uporaba kvazi biomedicinske retorike pa poskuša medijskim reprezentacijam dati dodatno verodostojnost in avtoriteto, posredovanemu sporočilu pa večjo legitimnost. Pogosto sklicevanje na znanstvenike razkriva subtilno povečevanje zahodne znanosti in vero v moč njenih dosežkov, da nas bodo nekoč (od)rešili, čeprav je istočasno tehnološki napredek lahko opredeljen kot povzročitelj alergijskih reakcij.

Zdravje naj bi bilo eno od človekovih največjih bogastev, kar se na deklarativnem nivoju lepo kaže v voščilih za rojstni dan ali novo leto. To je razlog, da sva se, ko sva sistematično prebirala objave poveze z alergijami, čudila neoliberalnim manipulacijam zdravstvenega diskurza s strani medijev in interesnih skupin, ki za tem stojijo. Tudi na tak način zdravstvena nega postaja privilegij premožnejših, saj normalizira stanje, v katerem lahko za svoje zdravje poskrbi le tisti, ki si to lahko privoščijo.

Ocenjujeva, da so alergije, arhetipske bolezni moderne dobe, kot jih je poimenoval zgodovinar medicine Mark Jackson, odlični poligon za izvajanje neoliberalnih akrobacij, saj mnoge ne ogrožajo življenj obolenih, veljajo pa za izredno moteče in nezaželene. Mediji tako predstavljajo odlično sredstvo za širjenje teh prepričanj, kar se kaže v zbranih primerih besedil. Ta hkrati delujejo na več nivojih, ki se med seboj dopolnjujejo in utrjujejo. Zasičenost z izbranimi informacijami, ki se jim skoraj ni mogoče izogniti, in pomanjkanje alternative v imenu ideologije novega javnega zdravstva poskrbita, da pacienti – potrošniki delujemo v skladu z interesi politično-ekonomskih elit ter mimogrede reproduciramo sistem, ki omejuje, nekaterim celo onemogoča skrb za lastno zdravje. ●